

ÚTON A SZENTFÖLD FELÉ: A MAGYAR KIRÁLYSÁG SZEREPE A II. ÉS III. KERESZTES HADJÁRATBAN

Az alábbi áttekintés a Magyar Királyság szerepét vizsgálja a II. (1147–1149) és III. (1187–1192) keresztes hadjáratban, és mindenekelőtt a hazai történetírásban érzékelhető hiátust igyekszik csökkenteni. Az úgynevezett korai (1274 előtti) hadjáratok közül az elsőben (1095–1099)¹ és az ötödikben (1217–1219/21)² játszott szerepünkről Veszprémy László tollából nagyon alapos munkák születtek, de a köztes „hosszú” XII. század kevesebb figyelmet kapott, holott a nemzetközi szakirodalom új eredményei több ponton újragondolásra készítik a téma kutatóit.

A közelmúltban Bárány Attila foglalta össze Magyarország és a keresztes hadjáratok historiográfiáját a szakma nemzetközi képviselői számára.³ Bárány e munkájában figyelmet szentelt Bozsóky Pál Gerő 1996-os monográfiájának is,⁴ amely kétségtelenül fontos összefoglalás, ugyanakkor publikálásának idején a történetírás már számos ponton meghaladta a külföldön élő, magyar ferences állításait, amelyek jó része erősen apologetikusra sikerült, legalábbis az Egyház szerepét illetően. A munka nagy erénye, hogy a rendszerváltást követően talán az első olyan összefoglalás volt, amely széles nemzetközi szekundér irodalmat vonultatott fel, ugyanakkor a szó szoros értelmében (például pontos forráshivatozások hiányában) csak komoly fenntartásokkal tekinthető tudományos munkának. Bárány Attila röviden megemlékezett Borosy András kétrészes, nagyívű összefoglalójáról is, amely sokkal tárgyilagosabban mutatta be Magyarország szerepét a keresztes hadjáratokban, mint ferences kortársa.⁵ Bár Bozsóky volt az első magyar szerző, aki mind a keresztes hadjáratok forrásait, mind pedig a vonatkozó szakirodalmat szisztematikusan feldolgozta, tulajdonképpen Borosy is ezen a csapáson haladt, de tudományos szempontból akkurátusabban. Ugyanakkor az utóbbi szerző sem jeleskedett a kurrens szakirodalom feldolgozásában, pedig az 1980-as évek elejétől egészen új trendek jelentek meg ezen a területen. A „korai” hadjáratok kutatásának kissé hányatott sorsára utal az is, hogy Bárány a részletes áttekintést II. András (1205–1235) keresztes hadjáratának bemutatásával kezdi.

Úgy tűnik, meglehetősen kevés információhoz juthatunk Magyarország szerepét illetően a II. keresztes hadjáratban, akár az egykorú (vagy késő középkori) forrásokat valátva, akár a releváns szekundér irodalmat tekintve. A tisztánlátást valamelyest nehezíti, hogy a magyar kutatás hosszú időn keresztül nem tekintette a keresztes hadjáratokat önálló kutatási irányznak, így történetírásunk számos tekintetben lemaradt a nemzetközi fősodortól. Ugyanakkor fontos munkák láttak napvilágot, amelyek révén a XII. századi

¹ Veszprémy 2005.; Veszprémy 2008a.

² Veszprémy 1994.; Veszprémy 2002.; Veszprémy 2006.; Veszprémy 2008b.

³ Lásd Bárány 2006.; Magyarul: Bozsóky 1996.; Borosy 1996.; Borosy – Laszlovszky 2006.; Borosy 2010.

⁴ Bozsóky 1996.; Bozsóky 2004.

⁵ Nem csak általában véve voltak kortársak, mindketten 1922-ben születtek.

magyar bel- és külpolitika számos aspektusa vált részévé a keresztes eszméről, mozgalmról szóló diskurzusnak.⁶

Az alapvetően a XII–XIII. századi pápai–magyar kapcsolatokkal foglalkozó, az USA-beli Penn State Universityn oktató és kutató James Ross Sweeney 1981-ben adta közre fontos tézisét, amit néhány évvel később magyarul is publikált.⁷ A magyar cím ugyanakkor némileg becsapós, mert a tanulmány érdemben nem vizsgálta a Magyar Királyság szerepét az I. és a II. keresztes hadjáratban. Mindazonáltal, a kronológiai felosztás világosan jelezte a Sweeney-tézis alapvető klasszifikációját. Az amerikai történész három periódusra osztotta Magyarország szerepét az úgynevezett korai keresztes hadjáratokban. Megítélése szerint a Magyar Királyság kifejezetten passzív szerepet játszott a keresztes mozgalom első fél évszázadában, az 1160-as évekig pusztán az átvonuló keresztes hadak utánpótlási támaszaként szolgált. A passzivitás egyik fő okát abban látta, hogy a kereszténység még nem vert kellően mély gyökeret a magyar társadalomban. A kronológiai áttekintésben a következő „egységet” 1169⁸ és 1195 közé tette, amit átmeneti időszaknak tekintett:⁹ ekkor jelent meg a keresztes lovag ideálja, s a hazai hívek között széles körben elterjedt.¹⁰ A magyar keresztes aktivitás csúcspontja pedig – a Sweeney-tézis értelmében – III. Béla (1172–1196) uralkodásának utolsó éveiben vette kezdetét a keresztes eskü letételével (1195 k.), és II. András regnálásával csúcsosodott ki, amikor II. András aktív szerepet vállalt az V. keresztes hadjáratban. Mivel Sweeney mindössze néhány mondatot szentelt a keresztes mozgalom első szakaszának, a magyar kutatás nem túl sokat tudott meg az első fél évszázadról.

A szintén az Egyesült Államokban élő, magyar származású Kosztolnyik Zoltán 1987-ben adott közre egy monográfiát, amelyben Magyarország XII. századi történelmét tárgyalja, s ebben az opusban egy egész fejezetet szentelt Magyarország II. keresztes hadjáratban játszott szerepének.¹¹ A munka komoly hiányossága, hogy Kosztolnyik jól tudott magyarul, a hazai szakirodalom tévedéseit nem tette szóvá, sőt, időnként épített azokra. Nem reflektált a Sweeney-tézisre sem, jöllehet a kötet kéziratának nyomdába adásakor már bizonyosan ismerhette az eredetileg 1981-ben, angolul publikált tanulmányt. Ugyanakkor Kosztolnyik munkájának egyik nagyon fontos érdeme, hogy a magyar krónikás hagyomány vonatkozó részeit¹² és ezek elemzését, értékelését beemelte a kurrens nemzetközi kutatásba. Kosztolnyik munkája fontos volt a II. keresztes hadjárat eseménytörténetének és a magyar krónikás motivációinak összeillesztésében, illetve rekonstruálásában.

⁶ Lásd például Makk 1989.

⁷ Sweeney 1981. Sweeney a Magyar Tudományos Akadémián előadást tartott a témáról 1982-ben, majd „tézisét” nem sokkal később magyarul is publikálta. Sweeney 1984. Vö. Borosy 2010. 184. o.; Hunyadi 2011. 35–39. o.; Terplán 2012. 77–90. o. Jóval árnyaltabb, friss elemzéssel lásd Pósnán 2019. 9–10. o.

⁸ Talán kevésbé ismert epizód, amikor Béla, még a bizánci trón várományosaként komoly adományt tett a szentföldi johannitáknak. Sweeney ezt a momentumot tekintette ez időszak kezdetének. Az adományra, mostani ismereteink szerint, 1170 első felében kerülhetett sor. Vö. Hunyadi 2019. 37. o.

⁹ A magyar uralkodó egy 2000 fős kontingenst indított útjára a III. keresztes hadjárat átvonuló seregeivel, de a magyar csapatok nem jutottak el a Szentföldre, még bizánci területről visszafordultak. Lásd a tanulmány második felében.

¹⁰ Vö. Veszprémy 1999. 470–471. o.

¹¹ Kosztolnyik 1987. 126–140. o.

¹² SRH I. k. 219–505. o. Magyar fordítása: Képes Krónika, 3–128. o.

Bár számos apróbb tévedést tartalmaz a monográfia idevágó része,¹³ Kosztolnyik adekvát és releváns kérdéseket fogalmazott meg, és a téma további kutatására ösztönözte a történészeket. A kérdések többek között azt firtatták, hogy milyen alapon követelt ellátást III. Konrád a Magyar Királyság területén: zarándokként vagy a keresztes sereg vezetőjeként? Kötött-e előzetes megállapodást II. Géza (1141–1162), amit a német uralkodó megszegett? A kérdések némelyikére a kutatás máig nem adott kielégítő választ. Továbbá, Kosztolnyik a teljes kérdéskört a magyar belpolitika aktuális viszonyrendszere felé terelte, és ezzel bővítette a keresztes hadjáratban játszott magyar szerepet vizsgálók horizontját.¹⁴

A II. keresztes hadjárat (1147–1149)

A II. keresztes hadjáratot illető, jó néhány korábbi tévedést korrigált Makk Ferenc 1989-ben angolul publikált monográfiája,¹⁵ amely ráadásul számos ponton bővítette ismereteinket a XII. századi magyar külpolitikát illetően, különös tekintettel a magyar–bizánci kapcsolatokra. Sajnálatos módon nem épített és nem reflektált Sweeney és Kosztolnyik munkáira,¹⁶ de az ekkor még kifejezetten kurrensnek számító összefoglalásra sem, Virginia G. Berry tollából.¹⁷ Ez annál is inkább problematikus, mert a kanadai történész számos ponton támaszkodott XIX. századi szekundér irodalomra, amelyek már a tanulmány megszületésekor, azaz az 1950-es évek közepén is részben meghaladottnak számítottak, ugyanakkor nem használt kurrensőbb szakirodalmat, ami pedig már a rendelkezésére állhatott (volna).

Borosy András 1996-os kétrészes, kismonográfia hosszúságú összefoglalójában igyekezett befoltozni a történetírás még mindig meglévő hiátusait, és több oldalt szentelt a II. keresztes hadjárat seregeinek Magyarországon történő áthaladásának.¹⁸ Borosy egyébként nagyon hasznos összefoglalójának egyik zavaró fogyatékosága, hogy a primér forrásokat szemelvénygyűjteményből használta,¹⁹ gyakran teljesen kiragadva a szövegeket eredeti kontextusukból. A Pest Megyei Levéltár egykori munkatársa 2006-ban Laszlovszky Józseffel közösen jegyzett egy publikációt a témában, 2010-ben pedig, más munkáival egybeszerkesztve, Veszprémy László rendezte sajtó alá a II. keresztes hadjáratról vallott, többnyire változatlan nézeteit.²⁰

A fent említett Sweeney-tézist a magyar kutatás érdemben nem kritizálta, bár többen jóval részletesebb képet festettek, illetve alaposabb elemzést nyújtottak. Az I. keresztes hadjáratra vonatkozóan Veszprémy László bővítette a magyar kutatás ismereteit, hasznosítva a nemzetközi történetírás friss eredményeit (mindenekelőtt Aacheni

¹³ Például Kosztolnyik III. Konrádot rendszeresen német–római császárként említi (a pontos „király” vagy „választott császár” helyett), ami a primér források kritikát nélkülöző használatára utal.

¹⁴ Vö. Borosy 2010. 198–200. o.

¹⁵ Makk 1989. 35–41. o.

¹⁶ Ez utóbbi feltehetően a hosszas nyomdai átfutásnak volt a következménye, mert egyébként Makk használta Kosztolnyik 1984-es munkáját.

¹⁷ Berry 1955.

¹⁸ Borosy 1996. I. k. 25–27. o. Az egyébként alapos szakirodalmi gyűjtésből kimaradt egy releváns, kifejezetten friss munka: Zimmermann 1995. Reprint kiadása: Zimmermann 1996. A hazai olvasóközönség jobbjára a magyar fordítás megjelenésekor „fedezte fel” a tanulmányt: Zimmermann 2005.

¹⁹ Gombos 1937–1938.

²⁰ Borosy – Laszlovszky 2006. 84–85. o.; Borosy 2010. 198–200. o.

Albert munkájának újraértékelését illetően).²¹ Mindazonáltal számos okra rá tudnánk mutatni Magyarországnak passzív szerepét illetően a keresztes mozgalom korai időszakában. Ráadásul a pluralista szemlélet ráirányította a figyelmet a tényre, hogy a passzív attitűd nemcsak a klasszikus számozással ellátott két hadjáratra, hanem fél évszázad számos katonai vállalkozására is vetíthető. Az érvelés fontos elemei közé tartozik az „időzítés” kérdése, azaz, hogy a Magyar Királyság számára kifejezetten alkalmatlan időszak volt az I. keresztes hadjárat megszervezésének, elindulásának ideje. I. László (1077–1095) jó eséllyel állhatott volna a mozgalom hazai szolgálatába, hiszen a katolikus hit fundamentumainak megszilárdításában fontos szerepet játszott. Erre utal az 1192-es szentté avatás során felerősített „lovagszent” ideál is, amelybe még egy kis anakronizmus is belefért. A magyar krónikás hagyomány ugyanis felépített egy legendát a keresztes hadjárat nyugati vezetőinek próbálkozásáról, melynek során Lászlót tették volna meg a vállalkozás²² főparancsnokának (*rector et gubernator in exercitu Iesu Christi*). László utódjának a magyar trónon, Kálmán királynak (1095–1116) egy ideig egész másra kellett koncentrálnia: trónra kerülése után mindenekelőtt hatalmát kellett konszolidálnia. Tovább árnyalja a képet, hogy az I. keresztes hadjárat vezetői nem koronás főek voltak, az pedig még valószínűlenebb felvetés, hogy a néhány évtizede még pogány lázadásokat szító, illetve annak élére álló előkelő réteg tagjai Krisztus katonáiként léptek volna fel.²³ Nem voltak kézzelfogható jelei sem vallási fanatizmusnak, sem zarándoklatoknak, jóllehet a helyi lakosság szemtanúja lehetett nyugat-európai keresztény „hitsorsosaik” Szentföldre tartó peregrinációjának már a XI. század első évtizedeitől.²⁴

A II. keresztes hadjárat felé

A kereszténység bizonyosan gyökeret vert a magyar társadalomban a XII. század közepéig. Ami azt illeti, sem a keresztény eszmerendszer, sem pedig az egyházszervezet nem volt veszélyben a XII. század során, és az Egyház a királyi adományok kedvezményezettjei között az élen járt. Ismerve II. Géza egyházpolitikáját,²⁵ még azt is megkockáztatnánk, hogy a magyar uralkodó megfelelő kül- és belpolitikai körülmények között felvette volna a kereszteset. A fennmaradt források alapján úgy tűnik, a körülmények nem kedveztek az aktív magyar részvételnek a II. keresztes hadjáratban. Időigényes előkészületek zajlottak a hadjárat megszervezésére, de az eddig ismert jelek szerint a kereszt felvételére buzdító *Quantum praedecessores* kezdetű pápai bulla nem jutott el a Magyar

²¹ *Veszprémy* 2005. 501–516. o. Szintén összeállította a keresztes hadak átvonulásának új kronológiáját: uo. 513–514. o.

²² „...ecce nuncii de Francia et de Hispania, de Anglia et Britania ad eum venerunt, et precipue de Wyllermo fratre regis Francorum, et ei omnipotentis Dei iniuriam se ulcisci manifestaverunt et sanctam civitatem et sanctissimum sepulchrum de manu Sarracenorum liberare pensaverunt. Unde gloriosum regem rogaverunt, ut eis rector et gubernator in exercitu Iesu Christi existeret. Rex autem hoc audiens ‘gavisus est gaudio magno’, et in eadem festivitate a nobilibus Hungarie licentiatu est; tristabaturque tota Hungaria propter eum.” SRH I. k. 417–418. o. Lásd még *Veszprémy* 1999. 470–471. o.

²³ A korszakról legutóbb *Tóth* 2019.

²⁴ Legutóbb erről *Veszprémy* 2017.

²⁵ Uralkodása idején (1142 körül) jelentek meg a ciszterciek a Magyar Királyság területén, segítette a johanniták letelepedését, és támogatta a magyar alapítású stefaniták tevékenységének elindulását.

Királyságba.²⁶ Annak sincs nyoma a narratív forrásokban, hogy Clairvaux-i Szent Bernát levelet küldött volna a magyar uralkodóhoz, mint olyan más (például német, francia, angol és cseh) területekre, ahová személyesen nem tudott eljutni.²⁷ Annak sem találjuk nyomát, hogy a ciszterciek – más európai területekhez hasonlóan – hirdették volna a keresztet a Magyar Királyság területén, bár az 1140-es évek elejétől jelen voltak a régióban. Ez utóbbihoz azonban fontos hozzáfűznünk, hogy a rend tényleges tevékenysége – korainak mondható megtelepedése ellenére – csak az 1170-es években indult meg, amint ezt az új alapítások is világosan jelezték.²⁸

A kérdések sorában található az is, hogy ha a II. kereszties hadjárat megszervezése valóban olyan hatékony és széleskörű volt, akkor a Magyar Királyság miért maradt ki a fősodorból? Önmagában azt hangoztatni, hogy a kereszténység nem vert kellően mély gyökereket, vagy hogy a keresztény intézményrendszer még nem volt elég erős, nem meggyőző. A kereszties felhívás eljutott a csehekhez és lengyelekhez is, akik nagyjából a magyarokkal egyidőben vették fel a kereszténységet és vetették meg egyházszervezetük alapjait.²⁹ A felhívás nemcsak elérte II. Vladislav (1140–1172)³⁰ és IV. (Göndör) Boleszlót (1146–1173),³¹ de fel is vették a keresztet, az utóbbi a vendek ellen vonult. A gregorián reformok jelentős része és III. Jenő pápa (1145–1153) indirekt céljai kifejezetten az *Ecclesia* fogalmának *Christianitassá* való kiterjesztését célozták, azaz, hogy a tágabb értelemben vett kereszténységnek³² aktív szerepet szánjon, ezzel Magyarországnak adott volna egy jó „esélyt”, hogy bizonyíthassa: ahhoz a közösséghez tartozik. Ha azonban Csehország és Lengyelország III. Konrádhoz fűződő viszonya felől közelítünk, némileg eltérő következtetésre is juthatunk.

Úgy tűnik, a hadjárat fő szervezői a *Christianitas* ilyen érdekeiről már a szervezés során lemondtak, és ez utalhat arra, hogy felmérték az aktuális politikai viszonyokat, ám ez minden kérdésünkre nem nyújt választ. A sajátos magyar helyzetre részben az kínál magyarázatot, hogy a királyság egymást követő konfliktusokat vállalt a Német-római Császársággal, Bizánccal, illetve a pápasággal gyakorlatilag az 1070-es évek óta. Több évtizedes küzdelem és feszültség után II. Béla uralkodása (1131–1141) idejére alakult ki egy békésebb *status quo*, s ez az 1140-es évek közepéig tartott.³³ 1146-ban nem pusztán a békének lett vége, de a magyar külpolitika egyik valaha látott legintenzívebb szakasza vette kezdetét. Ez minden bizonnyal befolyásolta Magyarország potenciális részvételét a II. kereszties hadjáratban.

²⁶ Constable 2008. 276–277. o. A *Hungaria Pontificia* program jelenleg is folyó kutatásai alapján úgy tűnik, hogy III. Jenő pápa oklevele nem jutott el a magyar uralkodóhoz.

²⁷ Tyszerman 2006. 280–281. o. Vö. Bysted 2015. 37. o.

²⁸ Koszta 1993. 116. o.

²⁹ Vö. Lübke 2004. 517. o.; Sommer 2007. 214–262. o. Legutóbb Berend – Urbańczyk – Wiszewski 2013. 111–138. o.

³⁰ A cseh részvételről lásd: Hrochová 1998.; Soukup 2006. Legutóbb Curta 2019. 541–542. o.

³¹ A lengyel részvételről lásd Ossowska 1989. Újabb szakirodalma: Gladysz 2012. 39–66. o.; Güttner-Sporzyński 2014.; Güttner-Sporzyński 2015.; Curta 2019. 542–543. o.

³² Katzir 1992. 4. o.

³³ Vö. Makk 1972. 42–49. o.; Makk 1978. 3–6. o.

A keresztes hadak fogadása: feszültség mindenhol

A Német-római Császárság és Magyarország közötti feszültség eredendően III. Konrád expanzív külpolitikájának volt a következménye, amelyre meglehetősen sok fényt vet a német király által a bizánci császárnak, II. Joannész Komnénosznak 1142-ben küldött levél.³⁴ A német uralkodó kijelentette, hogy a Birodalom érdekszférájába tartozó országok uralkodói engedelmisséggel tartoznak neki. Bár II. Géza nem volt Konrád vazallusa, a magyar trónkövetelő, Borisz³⁵ bizonyosan politikai befolyás ígéretével kecsegtette III. Konrádot. A Német-római Császárság és a Magyar Királyság közötti feszültség első kézzelfogható jelei akkor jelentkeztek, amikor az 1139-ben II. Géza Zsófia nevű húga és a III. Konrád fia, (IV.) Henrik (†1150) közötti eljegyzést 1145 körül felbontották.³⁶ A magyar király ezen a ponton nem lépett, jóllehet testvérével meglehetősen méltatlanul bántak a német udvarban. Ráadásul 1146-ban került sor a bizánci császár, I. Manuel Komnénosz (1143–1180) és Sulzbach-i Berta német hercegnő házasságára,³⁷ ami komoly térvésztest jelentett a magyar diplomácia számára még akkor is, ha ez a szövetség elsősorban a déli-itáliai normannok ellen jelentett fontos fegyvertényt az érintettek számára. A magyar külpolitika egyik állandóan visszatérő alapproblémája a királyság geopolitikai helyzete, amelyben pillanatok alatt találhatta magát ellenségektől körülvéve, és ez könnyen előállhatott egy bizánci–német szövetség révén.³⁸ Ezek a félelmek beigazolódni látszottak, amikor Borisz 1146 tavaszán magyar területek ellen intézett támadást osztrák–bajor zsoldoscsapatok segítségével. A katonai lépések némi eredményt hoztak a királyság nyugati peremén,³⁹ de Pozsonyt, amelyet a támadók elfoglaltak, a magyar király nem sokkal később visszafoglalta.⁴⁰ II. Géza sejtette, hogy a támadás hátterében III. Konrád áll, ezért egyelőre kivárt az ellenlépéssel. Ehelyett elkezdte támogatni VI. Welf (†1191) bajor herceget, Toszkána későbbi örgrófját⁴¹ azzal a reménnyel, hogy a herceg, aki 1142-ben fellázadt, le tudja foglalni III. Konrád katonai erejének egy részét távol a Magyar Királyság határaitól. VI. Welf pénzügyi és politikai támogatásban is részesült II. Roger (1130–1154) szicíliai uralkodótól is,⁴² és ez érzékelhetően kiélezte a magyar–bizánci kapcsolatokat is. Továbbá, III. Jenő pápának nézeteltérése támadt II. Rogerral,⁴³ így a pápai–magyar kapcsolatok is romlottak. Mindenesetre, 1146 őszén II. Géza figyelme nyugat felé fordult, és a tavasszal Borisz által szervezett támadás megtorlására készült. A magyar uralkodó megtámadta II. (Jasomirgott) Henrik örgrófot (1141–1156), és komoly csapást mért a német csapatokra a Lajta folyó közelében.⁴⁴ Bár II. Géza ezt a katonai lépést válaszcsa-

³⁴ *Wilmans* 1868. 363–364. o.; *Makk* 1993. 155–156. o.

³⁵ *Kerbl* 1979. 59–100. o.; *Makk* 1987. 61–65. o.

³⁶ A Welf–Stauf kapcsolatokban 1142-től egyfajta enyhülés figyelhető meg, és ezt követően *Makk Ferenc* szerint III. Konrád nem szorgalmazott ilyen jellegű német–magyar dinasztikus kapcsolatokat. Vö. *Makk* 1989. 37. o.

³⁷ *Makk* 1989. 38. o.

³⁸ Vö. *Stephenson* 2000. 211–217. o.

³⁹ *Gombos* 1913. 106. o.; *Mierow* 1953. 64–65. o.

⁴⁰ SRH I. k. 453. o.; *Makk* 1989. 36. o.

⁴¹ *Weiland* 1869. 468. o.; *Abel – Weiland* 1874. 344. o.

⁴² II. Roger, VI. Welf és II. Géza szövetségére többek között lásd: *Hausmann* 1968. 59. o.; *Haverkamp* 1988. 143. o.; *Zimmermann* 1995. 96. o.; *Houben* 2002. 90. o.

⁴³ *Richard* 1999. 160. o.

⁴⁴ *Gombos* 1913. 109–110. o.; *Mierow* 1953. 67–68. o.

pásnak tekintette, III. Konrád casus belliként értelmezte és bizonyára megtámadta volna a magyar uralkodót, ha nem vette volna fel ekkorra a keresztet.⁴⁵ Innen értelmezve a kialakult helyzetet már az is érthető, hogy III. Jenő miért nem erőltette a kereszties hadjárra való toborzást magyar területeken: az egész vállalkozás sikerét veszélyeztette volna. Kétségtelenül a „levegőben volt”, hogy ha a készülődő csapatok nem fogadják el II. Roger ajánlatát a tengeri átkelésre vonatkozóan,⁴⁶ akkor a kontingensek többsége a szárazföldi zarándokútvonalat kénytelen követni, amelyik a Magyar Királyság területén vezetett keresztül. Vélhetően az I. kereszties hadjárat „népi keresztiesek”⁴⁷ rosszlelkű átvonulása és annak körülményei még meglehetősen élénken éltek a II. hadjárat fő szervezőinek és érintettjeinek emlékezetében.

A hadjárat előkészületeinek részeként III. Jenő pápa és VII. Lajos (1137–1180) francia király felvették a kapcsolatot I. Manuel Komnénossal, valamint a magyar és a szicíliai uralkodóval, hogy megfelelő logisztikai támogatást szerezzenek az átvonuló csapatoknak (piacok, pénzváltási lehetőségek etc.). Az 1147 tavaszára összehívott német birodalmi gyűlés tudomást szerzett Lajos előkészületeiről, s döntés született, hogy a kereszties felvevők III. Konrád vezetése alatt a hagyományos szárazföldi zarándokútvonalat követik Konstantinápolyig, majd Kis-Ázsián át a Szentföldre. Ily módon eldőlt, hogy a keresztiesek a Magyar Királyság területén vonulnak keresztül.⁴⁸ A III. Konrád és II. Géza között fennálló feszültség súlyos diplomáciai terhet jelentett a kereszties vállalkozást illetően. A magyar uralkodó mindenestre felkészült a kereszties csapatok fogadására. Sőt úgy tűnik, a korabeli információcsatornákat is használta információszerezésre. Tudomására jutott, hogy a trónkövetelő Borisz III. Konrád seregével igyekszik bejutni az országba.⁴⁹ A nyugati történetírás szerint Géza tartott III. Konrád reakciójától, bár az meglehetősen valószínűtlen, hogy a kereszties esküt tett katonák kereszties hitsorsosaik ellen támadtak volna.⁵⁰ Persze a IV. kereszties hadjárat eseményei a XIII. század legelején egyértelműen rámutatnak, hogy ennek elvi lehetőségét nem zárhatjuk ki, de a XII. század közepén ez meglehetősen valószínűtlen. A magyar krónikakompozíció egy kissé eltérő forgatókönyvet rajzol.⁵¹ Ebből úgy tűnik, hogy magyar előkelők egy csoportja támogatta Boriszt a magyar trón megszerzésére szőtt terveiben. Így II. Géza legnagyobb gondja tulajdonképpen nem III. Konrád volt,⁵² sokkal inkább akár egy összeesküvés, akár egy nyílt lázadás, amely a hatalmát veszélyeztethette. Nem tudható pontosan, hogy Borisznak mekkora lehetett a támogatottsága az ország határain belül, de bizonyos, hogy azokon túlról is számíthatott segítségre. Úgy tűnik, Gézának sikerült Konrádot meggyőzni, hogy távoítsa el seregéből a trónkövetelőt, hogy ne nőjön tovább a feszültség a két uralkodó között.⁵³ Némileg furcsa, hogy a témával foglalkozók jó egy részének figyelmét elkerülte Géza

⁴⁵ Phillips 2001. 21. o.

⁴⁶ Houben 2002. 88. o.

⁴⁷ A frissebb szakirodalom már korántsem az irreguláris mivoltukat hangsúlyozza, vö. *Veszprém* 2008. 504–509. o.

⁴⁸ Riley-Smith 2014. 149–151. o.

⁴⁹ SRH I. k. 457–458. o.; Makk 1989. 40. o.

⁵⁰ Berry 1955. 483. o.

⁵¹ SRH I. k. 453–457. o.

⁵² SRH I. k. 459. o.; Makk 1989. 39. o.

⁵³ Waitz 1882. 62. o.

hozzáállásnak ez az aspektusa,⁵⁴ pedig a Kosztolnyik által felvetett kérdések nagy részére választ adhatna. Például arra, hogy valóban magyar egyházi javakból fedezték-e Konrád seregének átvonulási költségeit.⁵⁵ A magyar krónikakompozíció szerint a német uralkodó, aki június közepén érkezett az országba „nem Krisztus zárándokaként jelent meg, nem is békességet hozott ide, hanem zsarnoki és rablói dühösséget”.

A magyar krónikakompozíció⁵⁶ kétségtelenül negatív színben tünteti fel a német királyt és vélhetően eltúlozza a keresztes sereg által okozott károkat.⁵⁷ A kérdés azonban még mindig megválaszolatlan: milyen alapon követelt pénzt a Magyar Királyságban. Vélhetően ez volt az ára annak, hogy Boriszt távol tartsa a magyar tróntól, valamint a Géza és Konrád között létrejött megállapodás része volt, amelyről a magyar krónikás vagy nem szerzett tudomást, vagy tudatosan „felejtette ki” a történetből. Mindenesetre a német csapatok átvonulásának ideje alatt semmilyen incidensről nem értesülünk. Mi több, Freisingi Ottó alapján Kosztolnyik úgy véli, hogy a magyarok is nagy számban csatlakoztak a keresztes kontingenshez.⁵⁸ Meglehetősen valószínűtlennek tartjuk, hogy akár spon-tán, akár szervezett formában valóban jelentős számú hazai keresztény vette fel a keresztet és csatlakozott III. Konrád seregéhez, a krónikakompozíció nem utal ilyesmire még áttételesen sem. Az is nehezen képzelhető el, hogy a magyar krónikás által kifejezetten negatív színben feltüntetett német sereg jelentős mértékben felkeltette volna a helyiek érdeklődését. A sereg pontos létszáma nem ismert. A bizánci források 900 000 katonát említenek,⁵⁹ ami egész nyilvánvalóan túlzás, míg a nyugat-európai források által hangoztatott 70 ezres létszám sokkal életszerűbben hangzik.⁶⁰ Ez a német sereg július 20-án Barancsnál elhagyta az ország területét.

Deuil-i Odó és a magyar krónikakompozíció egybehangzó híradása szerint a VII. Lajos által vezetett sereg ugyanazt az európai szárazföldi utat követte, mint III. Konrád csapatai. A francia kontingens gyorsabban haladt, mint az előttük járó németek, ennek oka pedig vélhetően abban keresendő, hogy Konrád csapatai az átkeléshez épített hidakat hátrahagyták, megkönnyítve ezzel az utánuk érkező keresztesek dolgát.⁶¹ A gyors áthaladást⁶² az is segítette, hogy II. Géza sokkal szívélyesebben fogadta a francia uralkodót, mint III. Konrádot.⁶³ Érdemes megemlíteni Kosztolnyik Zoltán meglátását, miszerint maga a magyar krónikás festett sokkal pozitívabb képet VII. Lajosról, mint a német uralkodóról.⁶⁴ A sorok között olvasva más magyarázat is található a magyar krónikás „barátságosabb” hangnemére. Kétségtelen, hogy II. Géza ajándékokkal halmozta el francia vendégét, illetve, hogy komoly együttműködést terveztek a jövőben.⁶⁵ Még tovább menve, a magyar király megkérte a francia uralkodót, hogy vállalja el születendő gyer-

⁵⁴ Makk 1989. 39., 139. o., 97. jegyz.

⁵⁵ SRH I. k. 458. o.; Berry 1955. 483. o.

⁵⁶ SRH I. k. 458. o.; Képes Krónika, 166. fej., 106. o.

⁵⁷ SRH I. k. 458. o.

⁵⁸ Wilmans 1968. 375. o.; Berry 1955. 484. o. Berry említi, hogy magyarok csatlakoztak Konrád seregéhez nagy számban, de ezt forrásokkal érdemben nem támasztotta alá.

⁵⁹ Vö. Richard 1999. 161. o.

⁶⁰ Mencken 1728. III. k. 107. o.; Wattenbach 1861. 462. o.; Liebermann 1888. 29–30. o.

⁶¹ Waitz 1882. 33. o.

⁶² Az átvonulás 15 napig tartott, amely valóban gyorsnak mondható. Waitz 1882. 31. o.

⁶³ Berry 1955. 448–449. o.; Makk 1989. 40. o.; Riley-Smith 2014. 152–153. o.

⁶⁴ SRH I. k. 459. o.; Kosztolnyik 1987. 131–133. o.

⁶⁵ Waitz 1882. 35. o.

meke (a későbbi III. István) keresztapaságát.⁶⁶ Ugyanakkor azt sem hallgathatjuk el, hogy a trónkövetelő Borisz végül éppen a francia keresztésekkel jutott el az országba. Ez a tény természetesen hamar feszültségeket generált a felek között, különösen akkor, amikor VII. Lajos visszautasította a kiadatási kérelmet arra hivatkozva, hogy Borisz menedékjogért (*asylum*) folyamodott. A magyar király azzal érvelt, hogy Borisz annak ellenére kapott védelmet, hogy Lajos tudatában lett volna, mi is a trónkövetelő igazi szándéka.⁶⁷ A meglehetősen kényelmetlen helyzet kánonjogi vetületét Kosztolnyik elemezte.⁶⁸ Makk Ferenc pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy VII. Lajost politikai előrelátás és megfontolás vezérelte. Boriszt Manuel Komnénosz rokonának tekintette és tisztában volt azzal, hogy a bizánci császár komoly fenntartásainak adott hangot a szerveződő kereszties hadjárat kapcsán.⁶⁹ Ennek alapján – Makk szerint – VII. Lajos csak azért nyújtott menedéket a trónkövetelőnek, hogy ez által minimalizálja a Bizánccal esedékes konfliktus esélyét. A magyar krónikakompozíció szerint Borisz belátta, hogy kivételezett státusza hosszú távon nem tartható fenn, ezért tartva a kiadatás ódiumától, végül elmenekült a francia táborból.⁷⁰ Ugyanakkor Deuil-i Odó, aki az események szemtanúja volt, arról adott hírt, hogy Borisz a franciák között maradt és szabad akaratából hagyta el az ország területét VII. Lajos védelmét élvezve.⁷¹ Miután a II. Géza és VII. Lajos közötti tárgyalások befejeződtek, a francia csapatok elhagyták a Magyar Királyság területét, bár Géza egészen addig figyelemmel kísérte a francia csapatmozgásokat, amíg azok bolgár területre nem értek.⁷² Mindössze egy év elteltével a német-római és a bizánci császár megerősítette a normannellenes koalíciójukat.⁷³ Mindez aligha változtatott azon a tényen, hogy II. Géza teljes politikai elszigeteltségben találta királyságát. A konfliktus eszkalálódását talán éppen a II. kereszties hadjárat akadályozta meg, de röviddel a hadjárat kudarca után a bizánci erők a Magyar Királyságra támadtak 1151-ben.⁷⁴

Konklúzió

A fentiek tükrében az említett Sweeney-tézis apró módosítása tűnik szükségesnek. Leginkább a tekintetben, hogy a II. kereszties hadjárat során tapasztalható passzív magyar attitűd nem kizárólag a kereszties dogma elterjedésének felületességével vagy a katolikus egyház intézményrendszerének gyengeségével magyarázható, legalább ekkora súllyal esett latba az aktuális politikai környezet. Sem a kereszties hadjárat szervezői – mindezekelőtt III. Jenő pápa –, sem pedig a magyar uralkodó nem erőltette a magyar részvételt annak tudatában, hogy ez a kurrens erőviszonyokat tekintve sokkal meghatározóbb erőket vont volna el a hadjárattól. Ha megengedünk egy történetietlen gondolat kísérletet, tudniillik mi történt volna, ha III. Konrád legyőzi II. Gézát 1146 előtt, akkor annak lehe-

⁶⁶ SRH I. k. 458. o.

⁶⁷ Waitz 1882. 37. o.; SRH I. k. 459–460. o.

⁶⁸ Kosztolnyik 1987. 133. o.

⁶⁹ Makk 1989. 40. o.

⁷⁰ Vö. SRH I. k. 459–460. o.

⁷¹ Waitz 1882. 37–39. o.

⁷² Vö. Waitz 1882. 39. o.

⁷³ Vollrath 1977. 324. o.

⁷⁴ Treadgold 1997. 642. o.

tősége sejlik fel, hogy a magyar uralkodó a német király vazallusaként felvette volna a keresztet, valamint a cseh és lengyel kontingensek mellett magyar keresztesek is elindultak volna Szentföldre. Erre azonban még néhány évtizedet várni kellett.

A III. keresztes hadjárat (1187–1192)

A Magyar Királyság szerepét vizsgálva a keresztes mozgalomban a fenti megközelítés alapelveit követjük az alábbiakban is. Azaz nem vállalkozunk a III. keresztes hadjárat részletes eseménytörténetének ismertetésére, ez manapság számos kiváló összefoglaló opusból megismerhető. Azt azonban fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a keresztes hadjáratok historiográfiájában a III. hadjárat, jelentősége ellenére, máig nem tudhat magának modern összefoglalót. A sztenderd áttekintések természetesen a vállalkozás súlyának megfelelően kezelik az eseménysort,⁷⁵ a forráskiadások terén sokat javult a helyzet,⁷⁶ számos résztanulmány is napvilágot látott az utóbbi évtizedekben,⁷⁷ de a monografikus feldolgozás még várat magára.⁷⁸ Arra is érdemes utalni, hogy az egységes áttekintést némileg nehezíti a tény, hogy a III. hadjárat kontingensei nagyon eltérő utakon jutottak el a Szentföldre,⁷⁹ ezért komoly kihívást jelent keretbe foglalni a hadjárat eseményeit.

Az I. és II. keresztes hadjáratral összevetve, a Magyar Királyság III. hadjáratbeli szerepéről valamelyest kedvezőbb a forrásadottság. Ez vonatkozik az egykorú primer forrásokra⁸⁰ és bizonyos értelemben a feldolgozásokra is. Amint a bevezetőben szóba került, a magyar történetírás nem szentelt eddig önálló értékelést a vállalkozásban játszott szerepünknek, részben ennek okán az összefoglalásokban, áttekintésekben egy-egy epizód erejéig került szóba. Hasonlóan a II. keresztes hadjárat kapcsán mondottakról, számos olyan munka látott napvilágot, amely nem közvetlenül a hadjárat vizsgálatára vállalkozott, hanem olyan XII. századi kül- és belpolitikai elemzésekkel foglalkozik, amelyek segítenek kontextusba helyezni, értelmezni a katonai vállalkozás eseményeit, illetve időnként egészen új szemszögből látatják a történeteket.⁸¹

A bevezetésben már érintett Sweeney-tézis, amely szerint az 1169 és 1195 közötti időszak egyfajta átmenetet képez a magyarok aktív részvétele felé, amelyben a keresztes lovag ideálja elterjedt, és amelynek végét III. Béla király keresztes esküje jelzi, arra utal, hogy ez a folyamat végül II. András részvételével teljesedett ki az V. keresztes hadjárat során. A II. hadjárat kapcsán megfogalmazottak itt is érvényesek: a tételt alapjaiban a hazai történetírás nem kérdőjelezte meg, de számos ponton finomította, pontosította

⁷⁵ *Runciman* 1954. 3–18. o.; *Painter* 1955. 45–85. o.; *Johnson* 1955. 87–122. o.; *Hussey* 1955. 123–152. o.; *Lilie* 2004. 126–146. o.; *Mayer* 2005. 169–185. o.; *Lock* 2006. 151–155. o.; *Tyerman* 2006. 371–474. o.; *Borosy* 2010. 201–206. o.; *Hunyadi* 2011. 40–46. o.; *Terplán* 2012. 91–109. o.; *Riley-Smith* 2014. 163–172. o.

⁷⁶ Lásd például: *Nicholson* 1997.; *Loud* 2010.

⁷⁷ Legutóbb lásd: *Hosler* 2018.; *Phillips* 2019.

⁷⁸ Jonathan Phillips, aki a II. keresztes hadjáratról írt monográfiát (lásd fenn), 2015-ben egy tanulmányában említette, hogy a Yale University Press számára készít egy ilyen összefoglaló munkát, de tudomásom szerint ez még nem látott napvilágot. Vö. *Phillips* 2015. 92. o.

⁷⁹ Vö. *Murray* 2018.

⁸⁰ A keresztes vállalkozásról szóló legfontosabb források: Az *Itinerarium peregrinorum*, „Ansbertus” *Historia de expeditione Fridericije*, Reichersbergi Magnus *Chronicája*, Lübecki Arnold *Chronica Slavorumja*, valamint Otto von St. Blasien és Ralph de Diceto *Chronicája*.

⁸¹ *Freed* 2016. 489–498. o.

a '80-as években kialakított álláspontot,⁸² és az alábbi áttekintés is ebbe a sorba kíván beállni. Az áttekintés érdemi részét három kérdéscsoport köré szerveztük:

1. A Magyar Királyság és Bizánc, illetve a Szentföld között szorosabb kapcsolatok épültek ki.

2. A Magyar Királyság nem teljesen passzív szerepet játszott (mint tette ezt a XII. század közepéig), azaz utat és ellátást biztosított az átvonuló seregeknek, hanem egy kontingens is felállított, amelyik csatlakozott a Szentföldre tartó sereghez.

3. A kereszttesek által megtestesített keresztény lovag ideáljának hazai megjelenése és elterjedése szerepet játszott III. Béla döntésében, hogy kereszties esküt tesz, amelyre 1195-ben vagy legkésőbb valamikor 1196-ban bekövetkezett halála előtt került sor.

A kapcsolatokról

A bizánci kapcsolatokat illetően alapvető fontossággal bír annak hangsúlyozása, hogy III. Béla a hazai belviszályok elől menekülve Bizáncban tartózkodott 1163-tól egészen 1169 ősziéig, I. Manuél császár fiának, II. Alexiosz Komnénosz (1180–1182) megszületéséig, trónörökösként tartozott az udvarhoz. Jóllehet Alexiosz csak egy bő évtizeddel később foglalta el a császári trónt, Béla számára a karrier lehetősége egy csapásra megszűnt. *Despotes* címét elveszítette és *kaisarként* maradhatott az udvarban, sőt, Manuél lányával, Máriával létrejött eljegyzését is felbontották,⁸³ és a császár rögvest elkezdte megvetni egy másik házasság alapjait sógornőjével, Antióchiai Châtillon Annával, aki Manuél feleségének, Antióchiai Máriának a féltestvére volt. A házasságkötésre még 1170 első felében sor kerülhetett, ugyanis Béla, még bizánci hercegként, Alexiosz néven támogatta a szentföldi johannitákat: 10 000 bizánci aranyat szánt birtokok vásárlására, és a Rend nagymestere, Gilbert d'Assailly jelezte is Alexiosznak, hogy Akkóban találtak megfelelő birtokokat.⁸⁴ Mivel az oklevélben Béla magát Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercegének címezte, azaz visszatért az 1161 és 1163 között használt titulárhoz, bizonyosra vehető, hogy bizánci méltóságát eddigre elveszítette.

A helyzettől megbékélve Béla hazatért és 1172-ben elfoglalta a magyar trónt, jóllehet a Bizánccal való kapcsolata nem szakadt meg. Sőt, a kapcsolatot tovább erősítette Béla császárnak tett esküje még ugyanebben az évben, Szófiában,⁸⁵ amelyben megígérte, hogy a császárság érdekeit mindig szem előtt fogja tartani. A magyar–bizánci kapcsolatokban komolyabb törés nem következett be egészen 1182-ig, de a békés viszony meglehetősen törekeny volt és némileg aránytalan is az erőviszonyok ismeretében. A viszály I. Andronikosz Komnénosz (1182–1185), a belpolitikában is agresszív császár trónra jutásával erősödött fel: az új császár Antióchiai Mária, Béla sógornőjének megölésével jutott trónra.⁸⁶ Válaszul a magyar király balkáni területek elfoglalásába kezdett, és olyan fontos városok fölé terjesztette ki ellenőrzését, mint Nándorfehérvár, Nis és Szófia. A korábbi jó viszony, illetve *status quo* csak II. Izsák Angelosz (1185–1195) trónra kerülésével

⁸² Lásd pl. Pósn 2019. 9–10. o.

⁸³ Egedi-Kovács 2013. 58., 63. o.

⁸⁴ Fejér CD V/1. k. 284–288. o. *Cartulaire* no. 309. Az oklevél datálásához lásd: *Walterskirchen* 1975. 104–105. o.; *Luttrell* 2003. 228. o.

⁸⁵ A szakirodalom hangsúlyozza, hogy ez nem hűségeskü volt. *Makk* 1982. 41. o.

⁸⁶ *Hussey* 1955. 147. o.; *Makk* 1982. 49. o. Legutóbb lásd: *Harris* 2014. 121–136. o.; *Harris* 2015. 190–192. o.

állt vissza, aki 1186-ban feleségül vette Béla legidősebb lányát,⁸⁷ ennek révén a magyar király hozomány gyanánt is visszaszolgáltatta a korábban elfoglalt balkáni területeket. „Ansbertus” *Historiája*⁸⁸ világosan utal arra, hogy a házasság II. Izsák politikai pozíciójának megerősítését szolgálta.

Dinasztikus kapcsolatok természetesen a Nyugat felé is épültek. Châtillon Anna halála után, 1186 nyarán III. Béla feleségül vette II. Henrik megözvegyült menyét, II. Fülöp Ágost és Champagne-i Mária nővérét, Capet Margitot.⁸⁹ A szakirodalom egy része azt vallja, hogy a házasság révén Béla a francia/Capeting–magyar kapcsolatokat kívánta erősíteni I. (Barbarossa) Frigyes (1122 k.–1190) német–római császárral szemben.⁹⁰ Kétségtelen, hogy ezekben az években kifejezetten feszült volt a viszony a két uralkodó között, részben annak következtében, hogy III. Béla stájer területek megszerzésért tett lépéseket, és ez nem pusztán a stájer herceg IV. Otakár (†1192) és V. Lipót (1177–1194)⁹¹ rosszállását váltotta ki, de a viszályban az osztrák oldalra állt német–római császárárt is.⁹²

Az aktívabbá váló szerepről

E második kérdéskör körbejárásához érdemes nagyon röviden felidézni a III. keresztes hadjárat eseménysorát, a magyar szerep felől közelítve a történetekhez. Sweeney feltételezi, hogy a széles körben terjesztett, VIII. Gergely (1187) pápa által megfogalmazott, illetve a hattíni vereségen és a Szent Város októberi elesén felhorgadó *Audita tremendi* kezdetű pápai levél⁹³ Magyarországra is eljutott. Ha így történt, akkor minden bizonnyal az volt a pápa célja, hogy III. Bélát rávegye a kereszt felvételére. Az egyházfő váratlan halála azonban megakadályozta abban, hogy a hadjárat tényleges szervezésébe belefogjon. Szent Péter trónján III. Kelemen (1187–1191) pápa követte, aki vehemensen fogott hozzá a hadjárat előkészületeihez. Olyan körülmények között tette mindezt, hogy a Dalmácia kapcsán kialakult magyar–velencei konfliktust éppen azzal az érveléssel kívánta rövidre zárni, hogy a viszálykodó felek mindegyikét a keresztes táborban akarta tudni, és mindkettőjüknek komoly szerepet szánt az előkészületek során.⁹⁴ Erőfeszítéseit (nyomásgyakorlását) siker koronázta, ugyanis a felek 1188-ban békét kötöttek, amit 1190-ben újra megerősítettek.⁹⁵

A III. keresztes hadjárat vezetői szintén tettek lépéseket a Magyar Királyság bevonására a készülő katonai vállalkozásba. 1188-ban Monferrat-i Konrád örgróf, valamint a templomos és johannita nagypreceptor, illetve Tiberiasz egykori ura a kereszt

⁸⁷ Makk 1993. 181. o.; Freed 2016. 495. o.

⁸⁸ „Ysacius Angelus imperium arripiens in loco ipsius regnavit atque ad confirmandum regnum suum filiam Bele regis Vngarie... in matrimonium accepit...” Chroust 1928. 32. o.

⁸⁹ Eredetileg Béla az angol uralkodó, II. Henrik unokáját, Oroszlán Henrik herceg lányát, Matildát akarta feleségül venni, de az angol udvar nem támogatta a házassági tervet. Vö. Makk 1989. 120. o.

⁹⁰ Laszlovszky 2008a. 157. o.

⁹¹ Van olyan szakmai álláspont is, amely szerint V. Lipót a magyar–stájer viszály miatt választotta a tengeri utat a Szentföldre a szárazföldi helyett, amely a Magyar Királyság területén vezetett volna keresztül.

⁹² Makk 1989. 120. o.; Makk 1993. 182. o.

⁹³ Vö. Tyerman 2015. 39. o. A pápai levél terjesztéséhez lásd Smith 2018. 84–86. o.

⁹⁴ Sweeney 1984. 117. o.

⁹⁵ Legutóbb erről Gál 2014. 59. o.

felvételére buzdító felhívást juttatott el a magyar uralkodónak,⁹⁶ amelyben lendületes retorikával próbálja rávenni Bélát a csatlakozásra: „Kihez kiáltunk? Kihez könyörögjünk az uralkodó királyok közül... Benneteket szólít Jeruzsálem, benneteket hív Betlehem, hogy szabadítsátok ki őket a pogányok hatalmából. Kinek fogják felróni, kitől – ha nem a földkerekség fejedelmétől – fogják számonkérni majd, hogy a szent helyeket a barbárok birtokolják?”⁹⁷ Béla írásos reakcióját, ha volt ilyen, nem ismerjük, ellenben a II. Henriktől érkező levélre küldött választát annál inkább.⁹⁸ A levelet még abban az évben, azaz 1188-ban Richard Barre angol klerikus, aki akkor éppen diplomáciai szolgálatban volt, hozta el Magyarországra.⁹⁹ Az angol király II. Fülöp Ágost francia uralkodóhoz hasonlóan felvette a keresztet, és azt tervezte, hogy szárazföldi úton jut el a Szentföldre. Ezért leveleket küldött I. (Barbarossa) Frigyesnek, III. Béla magyar királynak, sőt még II. Izsák bizánci császárnak is, hogy előkészítse csapatainak áthaladását az érintett területeken, ahol szabad közlekedést és piacokat kért, hogy a megfelelő utánpótlás a kontingensek rendelkezésére álljon.¹⁰⁰ Végül a sors másként rendeltetett: Henrik 1189 nyarán elhunyt, így egyik útvonalon sem indulhatott útnak. Az angol trónon I. (Oroszlánszívű) Richárd követte, aki rögtön felvette a keresztet, és a II. Fülöp Ágosttal 1190-ben Vézelay-ben történt találkozó után Marseille-be vonult seregével, és a Földközi-tengeren indult el a Szentföld felé.¹⁰¹

A keresztések doyenjének számító német-római császár, I. (Barbarossa) Frigyes, aki már hatvanas éveinek a vége féle járt, úgy döntött, újra Krisztus katonája (*miles Christi*) lesz. Érdekes módon a nyugati szakirodalom álláspontja szerint Frigyesnek nem voltak kétségei, hogy a magyar uralkodó szívélyesen fogja fogadni.¹⁰² A magyar szakirodalom ugyanakkor éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a császár és a magyar uralkodó között kifejezetten feszült volt a viszony, mindenekelőtt a stájer konfliktus kapcsán.¹⁰³

A források, amelyek segítségével a történetek rekonstruálhatók, a következők: az *Itinerarium peregrinorum*,¹⁰⁴ „Ansbertus” *Historia de expeditione Fridericije*,¹⁰⁵ Reichersbergi Magnus *Chronicája*,¹⁰⁶ Lübecki Arnold *Chronica Slavorumja*,¹⁰⁷ vala-

⁹⁶ A felhívás számos uralkodót próbált rábírnai a mozgalomhoz való csatlakozásra: a dán, a walesi, skót, svéd, norvég, cseh uralkodókat minden bizonnyal. Vö. *Riezler* 1869. 148. o. A komoly európai „hálózattal” rendelkező lovagrendek kifejezetten fontos szerepet játszhattak a felhívás terjesztésében. Lásd pl. *Gladyisz* 2012. 122. o.

⁹⁷ ÁÚO I. k. 83–84. o. Magyar fordítása: *Kristó – Makk* 1981. 75–76. o., újabb kiadása: *Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér* 2006. 287. o. Vö. *Makk* 1989. 122. o.

⁹⁸ Fejér CD II. k. 245–247. o. Magyar fordításuk: *Makkai – Mezey* 1960. 104–105. o.; *Kristó – Makk* 1981. 74–75. o.; *Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér* 2006. 286–287. o.; *Laszlovsky* 2008a. 163. o.; *Laszlovsky* 2008b. 184. o.

⁹⁹ *Laszlovsky* 1994. 239. o.; *Laszlovsky* 2008a. 164. o.; *Laszlovsky* 2008b. 184. o.

¹⁰⁰ *Painter* 1969. 47. o.

¹⁰¹ *Riley-Smith* 2014. 167–168. o.

¹⁰² *Riezler* 1869. 27–28. o.; *Münz* 1969. 390. o.

¹⁰³ *Makk* 1989. 89. o.

¹⁰⁴ *Mayer* 1962. 243–357. o. Modern fordítását lásd: *Nicholson* 1997.; *Loud* 2010. 135–148. o.

¹⁰⁵ *Chroust* 1928. 1–115. o. Modern fordítását lásd *Loud* 2010. 33–134. o., szemelvények: *Kristó – Makk* 1981. 78–81. o.; *Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér* 2006. 289–290. o.

¹⁰⁶ *Wattenbach* 1861. 476–523. o. Modern fordítását lásd *Loud* 2010. 149–168. o.

¹⁰⁷ *Lappenberg – Pertz* 1869. 100–250. o. Modern fordítását lásd *Loud* 2019. 38–302. o., szemelvények: *Kristó – Makk* 1981. 76–78. o.; *Laszlovsky – Majorossy – Zsengellér* 2006. 288. o.

mint Otto von St. Blasien *Chronicája*,¹⁰⁸ illetve a *Chronica regia Coloniensis*.¹⁰⁹ A főbb narratívák (Lübecki Arnold és „Ansbertus”) valamelyest átfedik egymás híradásait, helyenként pedig kiegészítik egymást. Ennek alapján az rekonstruálható, hogy Konrád mainzi érsek, kardinális Magyarországra érkezett, hogy a császári seregek áthaladásáról tárgyaljon III. Bélával, sőt, annak is nagy a valószínűsége, hogy a szerb nagyzsupánhoz és fivéreihöz is leveleket küldött.¹¹⁰ Frigyes 1189. május 11-én indult el Regensburgból seregével. A császár udvartartásával a Duna vizén ereszkedett le, míg a 15-20 000 főt számláló serege a szárazföldön követte.¹¹¹ Bécsben unokatestvére, V. Lipót fogadta rangjához illő pompával, de ő nem csatlakozott a sereghez, mert a stájer konfliktus miatt nem akart magyar területre lépni. A császár május 24-re érte el a Magyar Királyság északnyugati határait, ahol Frigyes pihenőt rendelt el a csapatoknak, hogy az egyes kontingensek utolérjék egymást. A pünkösödöt (május 28.) Pozsonyban ünnepelte, ahova III. Béla követséget küldött, hogy a kereszteseket fogadja, és onnan Esztergomba kísérték a császárt, ahol a magyar uralkodó személyesen, 1000 lovag kíséretében fogadta június 4-én. A király melegszívűen üdvözölte a keresztesek doyenjét, és gazdagon ellátta seregét, aminek később, a Balkánon való átkelés során nagy hasznát vették a csapatok. Margit királyné, II. Fülöp Ágost féltestvére, egy gyönyörű sátrat ajándékozott Frigyesnek, s cserébe annyit kért, hogy beszélje rá Bélát, hogy az 1177 óta raboskodó testvérét, Géza herceget engedje szabadon.¹¹²

Esztergomot elhagyva a magyar király – vélhetően – a Csepel-szigetre,¹¹³ többnapos vadászatra invitálta a császárt, aki egy zarándoktól némileg szokatlan módon el is fogadta a meghívást. Az együtt töltött idő diplomáciai sikereket is hozott a magyar királynak. Lányát, Konstanciát eljegyezte a császár fiával, VI. Frigyesel, és a frigy időpontját a Szentföldről való visszatérés idejére tervezték.¹¹⁴ Az „Ansbertus” *Historia* korántsem festett ennyire barátságos képet: „[III. Béla] azt is elrendelte, hogy a városokban és a püspökségekben ünnepélyes kivonulással és nagy pompával fogadják a császár urat [Barbarossa Frigyes]. Azokban a napokban azonban még nem derült ki világosan, hogy mindezt vajon tiszta szívből, vagy nem, azaz félelemből vagy pedig szeretetből cselekedte-e, ugyanis aztán a görögökkel való viszálykodásunkban nemegyszer gyanús színben tüntette fel magát. Egyedül a dénárook vagy az ezüst beváltásánál károsították meg nagyon a mieinket a magyarok, hiszen ők két kölniért csak öt, két friesachiért négy magyar dénárt adtak, és egy regensburgiért vagy egy kremsiért csupán egy magyart, amely pedig alig ért

¹⁰⁸ Hofmeister 1912. 37–74. o. Modern fordítását lásd: Schmale 1998.; Loud 2010. 173–192. o.

¹⁰⁹ Waitz 1880. 1–299. o.

¹¹⁰ Johnson 1955. 91. o.; Tyerman 2006. 421. o.

¹¹¹ Johnson 1955. 92. o. Freed valamivel kisebbre, 12-15 000 létszámúra becsülte a sereget, amelyben 2-3 ezer lovag lehetett. Lübecki Arnoldtól azt is megtudjuk, hogy „...a hadseregben oly nagy mértékben kezdett elhatalmasodni az erkölcsstelenség és a romlottság, hogy a császár tanácsára, illetve parancsára állítólag az ilyen kicsapongó, tolvaj s másfajta haszontalan emberek közül ötszáz férfit visszafordulásra kényszerítettek”. Kristó – Makk 1981. 76. o.; Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006. 288. o., vö. Freed 2016. 488. o.

¹¹² A történet sajátos áthallást tartalmaz a II. keresztes hadjárat Borisz-epizódjával.

¹¹³ A szövegben: „A király aztán elvitte a császár urat az Attila városának [Óbuda] nevezett helyre, ahol a császár négy napon át vadászattal töltötte idejét.” Kristó – Makk 1981. 77. o.; Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006. 288. o., vö. Freed 2016. 488. o.

¹¹⁴ Freed 2016. 489. o. A házasság nem jött létre, mert a herceg 1191-ben a Szentföldön életét veszítette. Makk 1993. 184. o.

egy veronait...”,¹¹⁵ sőt, mintha előrevetítette volna Frigyes és II. Izsák Angelosz potenciális konfliktusát.¹¹⁶ A császárnak a Béla és Lipót közötti nézeteltérést sem sikerült elsímítania, végül 1192-ben az osztrák herceg megszerezte Stájerországot.

Mindenesetre úgy tűnik, hogy Géza herceg csatlakozott a kereszties sereghez, és útnak indult Konstantinápoly felé, ahol egy előkészített frigy várt rá egy bizánci hercegnővel. Mind a források, mind pedig a szakirodalom hallgat Frigyes, illetve a királyné közbenjárásának motivációját illetően. Géza vitán felül *persona non grata* volt, és 1187-re anyjuk, Eufrozina anyakirályné száműzetésben élt, vagy talán már nem is volt az élők sorában.¹¹⁷ Géza tulajdonképpen anyja sorsában osztozott, és Béla szemében bűne ugyanaz volt: politikai ambíciókat dédelgetett, és ez a királyt személyében sértette. Csak sejtéseink lehetnek, hogy a magyar király milyen mélységben avatta be a császárt az ellenséges hangulat előzményeibe, de valószínűsíthető, hogy a két uralkodó viszonyát látványosan nem rombolta ez a közjáték. Erre utal, hogy Béla „nagylelkűsége” szinte nem ismert határokat: a városok és a püspökségek a király parancsára ünnepélyesen fogadták a császárt és csapatait, de Béla még tovább ment. Lübecki Arnold értesülése szerint egy 2000 fős magyar kontingens csatlakozott Frigyes seregéhez,¹¹⁸ amely június 29-én elérte a királyság déli határait, és július 2-án már a teljes had átlépte a határt. A magyar csapatot azonban vélhetően nem a Szentföldre készült, hanem a német csapatok balkáni átkelését volt hivatott segíteni. A Balkánon a császárnak már nem volt szüksége a hajókra, amelyeken a Dunán ereszkedtek le, ezért azokat Béla nagylelkűségéért cserébe hátra hagyta. A császár elismerését vizuálisan is megörökítette fia, VI. Henrik egy palermói falképen, amely apja III. Béla általi fogadását illusztrálja.¹¹⁹ A magyar uralkodó támogatása Frigyes balkáni átkelése során nagyon fontosnak bizonyult.

Az újonnan kialakult helyzet megértéséhez az egyik legbeszédesebb forrás – a császár fiához, VI. Henrikhez küldött november 16-i levele – nyújt segítséget. Ebben Frigyes keserűen számol be a magyar határtól Philippopolisig (ma: Plovdiv) tartó szakaszról. Itt derül ki, hogy a számos zaklatást megtapasztalt sereget Frigyes zászlóaljakra osztotta és ebben a magyarok és a csehek közös csapatotba kerültek.¹²⁰ A magyarok vélhetően a Balkánon átvezető utak kapcsán topográfiai és logisztikai tapasztalattal rendelkezve egyfajta előörsként, felderítőkként haladhattak a sereg előtt. A helyzet azonban aránylag gyorsan megváltozott, amint a csapatotok közeledtek Konstantinápoly felé. III. Béla még a konfliktus látszatát is kerülni akarta II. Izsák Angelossal, így futárt küldött a kereszties sereg után, aki Philippopolisnál érte utol a kontingenseket. Béla 1189 novemberében visszarendelte a magyar csapatotot. A keresztiesek ezt a lépést árulásként értelmezték, jóllehet katonai szempontból a sereg érdemi gyengülését nehéz lenne bizonyítani. Ráadásul a források tanúsága szerint néhány magyar a kereszties sereget választotta

¹¹⁵ Kristó – Makk 1981. 78. o.; Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006. 289. o.

¹¹⁶ Freed 2016. 490. o.

¹¹⁷ Hunyadi 2019. 35. o.

¹¹⁸ „...sed datis duobis milibus Ungarorum, ipsum ad preparandum sive ostendendum viam imperatorem precedere fecit”. Weiland 1869. 171. o.; Laszlovszky 1994. 240. o.; Laszlovszky 2008b. 185. o.; Loud 2019. 149. o.

¹¹⁹ Forster 1900. 96. o.

¹²⁰ Chroust 1928. 34–35. o.

a visszatérés helyett, olyannyira, hogy eljutottak a Szentföldre és Akkó 1191-es ostromából is kivették a részüket az év augusztusában.¹²¹

Béla döntése semmilyen értelemben nem volt árulás. Egyrészt a krónikás hagyomány is utal arra, hogy a magyar kontingens szerepe elsősorban a Balkánon való átkelés logisztikai támogatása volt, és nem kapott különösebb hangsúlyt a szentföldi végcél. Másrészt a király egy meglehetősen kényelmetlen helyzetben találta magát: világosan érzékelt a feszültséget a Frigyes-vezette keresztesek és a bizánci császár között, és egy esetleges (Konstantinápoly elleni) katonai konfliktusnak, amely tulajdonképpen veje ellen irányul, nem akart részese lenni. Ugyanakkor II. Izsák felé is jelezte, hogy a keresztesekkel szembeni nyílt fellépéssel akár saját hatalmát, pozícióját is kockára teheti. Béla sok éve tisztában volt a Magyar Királyság geopolitikai helyzetével, így a két nagyhatalom mindenkori viszonyát kellő éberséggel figyelte. A megoldás a két nagyhatalom közötti egyensúlyozásban rejtett, de a kényes egyensúly megtalálása nem volt egyszerű feladat. Tárgyalásokat követően, 1190 februárjában Drinápolyban a két császár megállapodást írt alá.¹²² Ennél többet, az adott körülmények között III. Béla nem remélhetett.

A keresztes lovag ideálja

Megjegyzéseim harmadik pontja átvezet a Magyar Királyság által a keresztes mozgalomban játszott szerep általános megítéléséhez. III. Béla személyes viszonya a szerzetes-lovagrendekhez, mind a templomosokhoz, mind pedig johannitákhoz¹²³ – véleményem szerint – már 1170 körül láthatóvá vált. Uralkodása idején kezdett kiteljesedni a lovagi kultúra, és ennek nagyon fontos hordozója volt a keresztes lovag eszméje. Ehhez pedig természetesen kapóra jött I. László (1077–1095) alakja, illetve erősödő kultuszának lovagi elemei, akit végül 1192-ben kanonizáltak.¹²⁴ A kérdés persze szinte automatikusan adódik: miért nem vette fel a keresztet a magyar király sógorával II. Fülöp Ágost francia uralkodóval együtt? Vagy miért késlekedett ezzel a lépéssel majdnem 1196 tavaszán bekövetkezett haláláig? Úgy vélem, a válasz az aktuálpolitikai helyzetben keresendő: Béla nem merte kockáztatni hatalmát és pozícióját egy bizonytalan kimenetelű nemzetközi vállalkozásban való részvétellel, amely bizánci érintettségét tekintve komoly változásokat generálhatott volna a balkáni erőviszonyokban. E tekintetben több hasonlóság fedezhető fel II. Géza helyzetét illetően a II. keresztes hadjáratban. Béla talán Barbarossa Frigyes példáját vélte követendőnek. Az idős császár már másodszor vágott neki a hatalmas útnak, hogy Krisztus katonájaként átkeljen fél Európán és keresztény hitéért, illetve lelki üdvéért számos veszélyt vállaljon. A magyar uralkodó sorsa azonban másként alakult. Bár valamikor 1195 tavaszán keresztes esküt tett, egy évvel később bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy teljesítse a vállalt kötelezettséget. Ez utóbbi átszállt kisebbik fiára, András hercegre, és III. Ince (1198–1216) pápa *Licet universis* kezdetű dekretálisa gondoskodott arról, hogy ne merülhessen feledésbe. A pápai szigor a keresztes eskü

¹²¹ Vö.: Sweeney 1984. 117. o.; Laszlovszky 1994. 240. o.; Laszlovszky 2008b. 185–186. o.

¹²² Borosy 2010. 205. o.

¹²³ Az 1170-es évekre mindkét rend megtelepedett a Magyar Királyság területén. Szigorúan egykorú és későbbi sorsukból tudható, hogy a dinasztikus befolyás kifejezetten erős volt. Hunyadi – Pósnán 2011. 24–67. o.

¹²⁴ Laszlovszky 2008a. 135. o.; Thoroczkay 2016. 119–128. o.

örökölhetőségét bevezette a kánonjogba, és ez hatalmas teherként nehezedett az utódokra.¹²⁵ Az eskü teljesítésére, számos pápai feddés mellett, azonban csak bő két évtized múlva került sor, az V. keresztes hadjárat (1217–1218) során, ahol II. András magyar király meghatározó szerepet játszott, és végül elhozta az aktív magyar részvétel korszakát a keresztes hadjáratok mozgalmában.

BIBLIOGRÁFIA

- Abel – Weiland* 1874. Burchardus Urspergensis “Chronicon”. Eds. *Otto Abel – Ludwig Weiland*. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXIII.) Ed. *Georg H. Pertz*. Hanover, 1874.
- ÁÚO *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. 12. k. Pest, 1860–1874.
- Bárány* 2006. *Bárány Attila*: Crusades and Crusading in Hungarian Historiography. In: *Europe and the World in European Historiography*. Szerk. *Lévai Csaba*. Pisa, 2006. 129–148. o.
- Berend – Urbańczyk – Wiszewski* 2013. *Nora Berend – Przemysław Urbańczyk – Przemysław Wiszewski*: Central Europe in the high Middle Ages: Bohemia. Hungary and Poland c. 900–c. 1300. Cambridge, 2013.
- Berry* 1955. *Virginia G. Berry*: The Second Crusade. In: *A History of the Crusades*. Vol. 1. The First Hundred Years. Ed. *Marshall W. Baldwin*, gen. ed. *Kenneth M. Setton*. Madison–Milwaukee–London, 1955. 463–512. o.
- Borosy – Laszlovszky* 2006. *Borosy András – Laszlovszky József*: Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok. In: *Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik*. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 75–90. o.
- Borosy* 1996. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország I–II. k. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 1. sz. 3–41. o. és 109. (1996) 2. sz. 11–52. o.
- Borosy* 2010. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország. In: *Hadakozók, keresztetek, hadi érdemek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2010. 178–252. o.
- Bozsóky* 1996. *Bozsóky Pál Gerő*: Keresztes hadjáratok. Szeged, 1996.
- Bozsóky* 2004. *Bozsóky Pál Gerő*: A jeruzsálemi latin királyság. Szeged, 2004.
- Brundage* 1969. *James A. Brundage*: Medieval Canon law and the Crusader. Madison, 1969.

¹²⁵ *Brundage* 1969. 78. o.; *Sweeney* 1984. 117. o.; *Veszprémy* 2008. 104. o.; *Curta* 2019. 554. o.

- Bysted* 2015. *Ane L. Bysted: The True Year of Jubilee. Bernard of Clairvaux on Crusade and Indulgences.* In: *The Second Crusade: Holy War on the Periphery of Latin Christendom.* Eds. *Jason T. Roche – Janus Møller Jensen.* (Outremer 2.) Turnhout, 2015. 35–49. o.
- Cartulaire *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem.* 4. k. Ed. *Joseph Delaville le Roulx.* Paris, 1894.
- Chroust* 1928. *Historia de expeditione Friderici imperatoris.* In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Rerum Germanicarum, ns. V.* Ed. *Anton Chroust.* Berlin, 1928. 1–115. o.
- Constable* 2008. *Giles Constable: The Second Crusade as Seen by Contemporaries.* In: *Uő: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century.* Aldershot, 2008. 229–300. o.
- Curta* 2019. *Florin Curta: Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300).* Brill's Companions to European History 19. Leiden–Boston, 2019.
- Egedi-Kovács* 2013. *Egedi-Kovács Emese: Béla-Alexiosz emléke a 12. századi francia irodalomban.* In: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban.* Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely – Sághy Marianne.* (Speculum historiae Debreceniense 13.) Debrecen, 2013. 49–63. o.
- Fejér* CD *Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* IX ser. Budae, 1829–1844.
- Forster* 1900. *III. Béla magyar király emlékezete.* Szerk. *Forster Gyula.* Budapest, 1900.
- Freed* 2016. *John B. Freed: Frederick Barbarossa: The Prince and The Myth.* New Haven, 2016.
- Gál* 2014. *Gál Judit: „Qui erat gratus apud eum”. A spliti érsekek szerepe az Árpádok királyságában (1113–1248).* In: *Magister historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból.* Szerk. *Belucz Mónika et al.* Budapest, 2014. 53–71. o.
- Gładysz* 2012. *Mikołaj Gładysz: The Forgotten Crusaders: Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries. The Northern World: North Europe and the Baltic c. 400–1700 A. D. (Peoples, Economies and Cultures 56.)* Leiden–Boston, 2012.
- Gombos* 1913. *Gombos Ferenc Albin: I. Frigyes Császár Tettei. Ottonis Episcopi Freisingensis Gesta Friderici I. Imperatoris.* Budapest, 1913.
- Gombos* 1937–1938. *Catalogus fontium historiae Hungaricae. I–III. k.* Ed. *Gombos F. Albin.* Budapest, 1937–1938.
- Güttner-Sporzyński* 2014. *Darius von Güttner-Sporzyński: Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230.* (Europa Sacra 14.) Turnhout, 2014.

- Güttner-Sporzyński* 2015. *Darius von Güttner-Sporzyński*: Poland and the Second Crusade. In: *The Second Crusade: Holy War on the Periphery of Latin Christendom*. Eds. *Jason T. Roche – Janus Møller Jensen*. (Outremer: Studies in the Crusades and the Latin East.) Turnhout, 2015. 115–154. o.
- Harris* 2014. *Jonathan Harris*: Byzantium and the Crusades. London–New York, 2014.²
- Harris* 2015. *Jonathan Harris*: The lost world of Byzantium. New Haven–London, 2015.
- Hausmann* 1968. *Friedrich Hausmann*: Die Anfänge des staufischen Zeitalters unter Konrad III. In: *Probleme des 12. Jahrhunderts*. Reichenau-Vorträge 1965–1967. Hrsg. *Theodor Mayer*. (Vorträge und Forschungen 12.) Konstanz–Stuttgart, 1968. 53–78. o.
- Haverkamp* 1988. *Alfred Haverkamp*: Medieval Germany, 1056–1273. Oxford–New York, 1988.
- Hofmeister* 1912. *Ottonis de Sancto Blasio Chronica*. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Rerum Germanicarum*, XLVII. Ed. *Adolf Hofmeister*. Hanover, 1912. 37–74. o.
- Hosler* 2018. *John D. Hosler*: The Siege of Acre, 1189–1191. Saladin, Richard the Lionheart, and the Battle that Decided the Third Crusade. New Haven–London, 2018.
- Houben* 2002. *Hubert Houben*: Roger II of Sicily. A Ruler between East and West. Cambridge, 2002.
- Hrochová* 1998. *Věra Hrochová*: La participation tchèque aux deuxième et troisième croisades. In: *Le Partage du monde: Echanges et colonisation dans la Méditerranée médiévale*. Éd. *Michel Balard – Alain Ducellier*. (Série Byzantina Sorbonensia 17.) Paris, 1998. 279–286. o.
- Hunyadi – Pószán* 2011. *Hunyadi Zsolt – Pószán László*: Krisztus katonái: A lovagrendek a középkorban. Debrecen, 2011.
- Hunyadi* 2011. *Hunyadi Zsolt*: A keresztés háborúk világa. Debrecen, 2011.
- Hunyadi* 2019. *Hunyadi Zsolt*: A johanniták Magyarországon a 12. század közepétől a konstanzi zsinatig. *Máltai Tanulmányok*, 1. (2019) 1–2. sz. 1–114. o.
- Hussey* 1955. *Joan M. Hussey*: „Byzantium and the Crusades, 1081–1204. In: *A History of the Crusades*. Vol. II. The Later Crusades, 1189–1311. Ed. *Robert L. Wolff – Harry W. Hazard*. Gen. ed. *Kenneth M. Setton*. Madison, 1955. 123–152. o.
- Johnson* 1955. *Edgar N. Johnson*: „The Crusades of Frederick Barbarossa and Henry VI. In: *A History of the Crusades*. Vol. II. The Later Crusades, 1189–1311. Ed. *Robert L. Wolff – Harry W. Hazard*. Gen. ed. *Kenneth M. Setton*. Madison, 1955. 87–122. o.

- Katzir* 1992. *Yael Katzir: The Second Crusade and the Redefinition of Ecclesia: Christianitas and Papal Coercive Power.* In: *The Second Crusade and the Cistercians.* Ed. *Michael Gervers.* New York, 1992. 3–11. o.
- Képes Krónika
Kerbl 1979. *Képes Krónika.* Ford. *Geréb László.* Budapest, 1964.
Raimund Kerbl: Byzantinischen Prinzessinen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss des Arpadenköningreich. (Dissertation der Universität Wien 143.) Wien, 1979.
- Kosztá* 1993. *Kosztá László: Ciszterci Rend elterjedése Magyarországon a kolostoralapítások idején, 1142–1270.* *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 5. (1993) 1–2. sz. 115–128. o.
- Kosztolnyik* 1987. *Zoltan J. Kosztolnyik: From Coloman the Learned to Béla III, 1095–1196: Hungarian domestic policies and their impact upon foreign affairs.* (East European monographs 220.) Boulder–New York, 1987.
- Kristó – Makk* 1981. III. Béla emlékezete. Szerk. *Kristó Gyula – Makk Ferenc.* (Bibliotheca historica.) Budapest, 1981.
- Lappenberg – Pertz* 1869. *Arnoldi Chronica Slavorum.* (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. XXI.) Ed. *Johannes M. Lappenberg – Georg Heinrich Pertz.* Hanover, 1869.
- Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér* 2006. Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.
- Laszlovszky* 1994. *Laszlovszky József: Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében.* *Századok*, 128. (1994) 2. sz. 223–253. o.
- Laszlovszky* 2008a. *Laszlovszky József: Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében.* In: *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban.* Szerk. *Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna.* Máriabesnyő, 2008. 143–171. o.
- Laszlovszky* 2008b. *Laszlovszky József: Magyarországi Miklós az oxfordi diák.* In: *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban.* Szerk. *Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna.* Máriabesnyő, 2008. 173–200. o.
- Liebermann* 1888. *Rogierus de Wendover: “Chronica”.* Ed. *Felix Liebermann.* (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXVIII.) Ed. *R. Pauli.* Hanover, 1888.
- Lilie* 2004. *Ralph-Johannes Lilie: Byzanz und die Kreuzzüge.* Stuttgart, 2004.
- Lock* 2006. *Peter Lock: The Routledge Companion to the Crusades.* (Routledge Companions to History.) London–New York, 2006.

- Loud* 2010. The Crusade of Frederick Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts. Transl. G. A. Loud. (Crusade Texts in Translation 19.) Farnham–Burlington, 2010.
- Loud* 2019. The Chronicle of Arnold of Lübeck. Ed. G. A. Loud. (Crusade Texts in Translation 19.) London–New York, 2019.
- Luttrell* 2003. *Anthony Luttrell: The Hospitallers in Twelfth-Century Constantinople*. In: The Experience of Crusading. Eds. *Marcus Bull – Norman Housley*. Vol. I. Western Approaches. Cambridge, 2003. 225–232. o.
- Lübke* 2004. *Christian Lübke: Das östliche Europa. (Die Deutschen und das europäische Mittelalter 2.)* Munich, 2004.
- Makk* 1972. *Makk Ferenc: Megjegyzések II. Béla történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 40. (1972) 31–49. o.
- Makk* 1978. *Makk Ferenc: Megjegyzések II. Géza történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 62. (1978) 3–23. o.
- Makk* 1982. *Makk Ferenc: III. Béla és Bizánc. Századok*, 116. (1982) 1. sz. 33–61. o.
- Makk* 1987. *Makk Ferenc: Borisz, egy XII. századi trónkövetelő. Acta antiqua et archaeologica. Supplementum*, VI. (1987) 61–65. o.
- Makk* 1989. *Makk Ferenc: The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the Twelfth Century*. Budapest, 1989.
- Makk* 1993. *Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1993.
- Makkai – Mezey* 1960. *Árpád-kori és Anjou-kori levelek: XI–XIV. század*. Szerk. *Makkai László – Mezey László*. (Nemzeti könyvtár: levelestár.) Budapest, 1960.
- Mayer* 1962. *Itinerarium peregrinorum*. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Schriften*, XVIII. Ed. *Hans Eberhard Mayer*. Stuttgart, 1962. 243–357. o.
- Mayer* 2005. *Hans Eberhard Mayer: Geschichte der Kreuzzüge*. 10. Stuttgart, 2005. (Átdolgozott, bővített kiadás.)
- Mencken* 1728. *Historia imperatorum auctore anonymo. (Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum)*. Ed. *Johann Burchard Mencken*. Lipsiae, 1728.
- Mierow* 1953. *The Deeds of Frederick Barbarossa by Otto of Freising, and his Continuator, Rahewin*. Trans. *Charles Christopher Mierow*. New York, 1953.
- Murray* 2018. *Alan V. Murray: The Middle Ground: the Passage of Crusade Armies to the Holy Land by Land and Sea (1096–1204)*. In: *A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War, Diplomacy, and Military Elites*. Eds. *Georgios Theotokis – Aysel Yıldız*. (History of Warfare 118.) Leiden, 2018. 185–201. o.

- Münz 1969. *Peter Münz: Frederick Barbarossa: A Study of Medieval Politics.* London, 1969.
- Nicholson 1997. *Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi.* Transl. *Helen J. Nicholson.* (Crusade Texts in Translation 3.) Aldershot, 1997.
- Ossowska 1989. *Jadwiga Ossowska: The Polish Contribution to the Expeditions to the Holy Land in the Crusades' era.* *Folia orientalia*, 26. (1989) 167–182. o.
- Painter 1955. *Sidney Painter: „The Third Crusade: Richard the Lionheart and Philip Augustus. (A History of the Crusades. Vol. II. The Later Crusades, 1189–1311.)* Ed. *Robert L. Wolff – Harry W. Hazard.* Gen. ed. *Kenneth M. Setton.* Madison, 1955. 45–85. o.
- Phillips 2019. *Jonathan Phillips: The Life and legend of the Sultan Saladin.* New Haven, 2019.
- Phillips 2001. *Jonathan Phillips: Papacy, Empire and the Second Crusade.* In: *The Second Crusade: Scope and consequences.* Ed. *Jonathan Phillips – Martin Hoch.* Manchester–New York, 2001. 15–31. o.
- Phillips 2018. *Jonathan Phillips: The Third Crusade in Context: Contradiction, Curiosity and Survival.* *Studies in Church History*, 51. (2015) 92–114. o.
- Pósán 2019. *Pósán László: Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban.* (Memoria Hungariae 10.) Debrecen, 2019.
- Richard 1999. *Jean Richard: The Crusades, c. 1071–c. 1291.* Cambridge, 1999.
- Riezler 1869. *Sigmund Riezler: Der Kreuzzug Kaiser Friedrichs I.* Göttingen, 1869.
- Riley-Smith 2014. *Jonathan Riley-Smith: The Crusades. A Short History.* London, 2014.³
- Runciman 1954. *Steven Runciman: A History of the Crusades: The Kingdom of Acre and the Later Crusades.* Vol. 3. Cambridge, 1954.
- Schmale 1998. *Die Chronik Ottos von St. Blasien und die Marbacher Annalen = Ottonis de Sancto Blasio chronica et annales marbacenses.* Ed. *Franz-Josef Schmale.* (Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters 17.) Darmstadt, 1998.
- Smith 2018. *Thomas W. Smith: Audita tremendi and the Call for the Third Crusade Reconsidered, 1187–1188.* *Viator*, 49. (2018) 3. sz. 63–101. o.
- Sommer 2007. *Petr Sommer et al.: Bohemia and Moravia.* In: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy.* Ed. *Nora Berend.* Cambridge, 2007. 214–262. o.

- Soukup* 2006. *Pavel Soukup: Pilgrimage Element in Crusades with Czech Participation in the Twelfth Century.* In: *Wallfahrten in der europäischen Kultur / Pilgrimage in European Culture.* Hrsg. *Daniel Doležal – Hartmut Kühne.* (Europäische Wallfahrtsstudien 1.) Frankfurt am Main, 2006. 53–64. o.
- SRH *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. *Alexander Domanovszky.* In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Ed. *Emericus Szentpétery.* I–II. k. Budapest, 1937–1938.
- Stephenson* 2000. *Paul Stephenson: Byzantium’s Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204.* Cambridge, 2000.
- Sweeney* 1981. *James Ross Sweeney: Hungary in the Crusades, 1169–1218.* *The International History Review*, 3. (1981) 467–481. o.
- Sweeney* 1984. *James Ross Sweeney: Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII–XIII. században.* *Századok*, 118. (1984) 1. sz. 114–124. o.
- Terplán* 2012. *Terplán Zoltán: A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság.* [Budapest], 2012.
- Thoroczkay* 2016. *Thoroczkay Gábor: László király szentté avatása.* In: *Uő: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák.* Budapest, 2016. 119–128. o.
- Tóth* 2019. *Tóth Sándor László: Püspökök és püspökségek 1046-ban. A Vata-féle pogánylázadás tanúsága.* In: *Szent Márton és Benedek nyomában: Tanulmányok Koszta László emlékére.* Szerk. *Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt.* Debrecen–Szeged, 2019. 540–558. o.
- Treadgold* 1997. *Warren Treadgold: A History of the Byzantine State and Society.* Stanford, 1997.
- Tyerman* 2006. *Christopher Tyerman: God’s War. A New History of the Crusades.* London, 2006.
- Tyerman* 2015. *Christopher Tyerman: How to Plan a Crusade. Reason and Religious War in the High Middle Ages.* Allen Lane, 2015.
- Veszprémy* 1994. *Veszprémy László: II. András magyar király kereszteseinek létszáma.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 1. sz. 113–116. o.
- Veszprémy* 1999. *Veszprémy László: Dux et preceptor Hierosolomitatorum. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter.* In: ... *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways ... Festschrift in Honor of János M. Bak.* Ed. *Balázs Nagy – Marcell Sebők.* Budapest, 1999. 470–477. o.
- Veszprémy* 2002. *Veszprémy László: The Crusade of Andrew II, King of Hungary, 1217–1218.* *Iacobus. Revista de Estudios Jacobeos Medievales*, 13–14. (2002) 87–110. o.

- Veszprémy* 2005. *Veszprémy László*: Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aacheni Albert tanúsága. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 2. sz. 501–516. o.
- Veszprémy* 2006. *Veszprémy László*: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–112. o.
- Veszprémy* 2008a. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon: lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon: válogatott tanulmányok. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2008.
- Veszprémy* 2008b. *Veszprémy László*: II. András keresztes háborúja 1217–1218-ban. In: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Szerk. *Uő*. Budapest, 2008. 117–124. o.
- Veszprémy* 2017. *Veszprémy László*: Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. *Bárány Attila – Pószán László*. Debrecen, 2017. 57–70. o.
- Vollrath* 1977. *Hanna Vollrath*: Konrad III und Byzanz. *Archiv für Kulturgeschichte*, 59. (1977) Dezember, 321–365. o.
- Waitz* 1880. *Chronica regia Coloniensis cum continuationibus in monasterio S. Pantaleonis scriptis*. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, Rerum Germanicarum in usum scholarum, XVIII.) Ed. *Georg Waitz*. Hanover, 1880.
- Waitz* 1882. *Odonis de Deogilo de profectioe Ludovici VII. regis Francorum in Orientem*. Ed. *Georg Waitz*. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXVI.) Hanover, 1882.
- Walterskirchen* 1975. *Martin von Walterskirchen*: Béla III. schenkt den Johannitern Land bei Akkon: Ein Beitrag zur Geschichte des internationale Zahlungsverkehrs im 12. Jahrhundert. *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 33. (1975) 102–109. o.
- Wattenbach* 1861. *Magnus presbyter Reichespergensis: Annales Reichespergenses*. Ed. Wilhelm Wattenbach. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XVII.) Hanover, 1861.
- Weiland* 1869. *Historia Welforum Weingartensis*. Ed. *Ludwig Weiland*. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXI.) Hanover, 1869.
- Wilmans* 1868. *Gesta Friderici Imperatoris auctoribus Ottone episcopo et Ragewino praeposito Frisingensibus*. Ed. *Roger Wilmans*. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XX.) Hanover, 1868.
- Zimmermann* 1995. *Harald Zimmermann*: Die deutsch-ungarischen Beziehungen in der Mitte des 12. Jahrhunderts und die Berufung der Siebenbürger Sachsen. In: Von Schwaben bis Jerusalem. Facetten staufischer Geschichte. Sigmaringen, 1995. 151–165. o.

- Zimmermann 1996. *Harald Zimmermann: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Vorträge und Forschungen zur südostdeutschen Geschichte. Festgabe zum 70. Geburtstag. Köln–Weimar–Wien, 1996. 83–101. o.*
- Zimmermann 2005. *Harald Zimmermann: A német–magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi szászok betelepítése. Aetas, 20. (2005) 4. sz. 124–136. o.*

Zsolt Hunyadi

ON THE WAY TOWARDS THE HOLY LAND: THE ROLE OF THE KINGDOM
OF HUNGARY IN THE FIRST AND THIRD CRUSADES

(Abstract)

The research paper introduces the role of the Kingdom of Hungary in the Second (1147–1149) and the in the Third (1187–1192) Crusades. As a starting point, we use the thesis conceived by James Ross Sweeny in the 1980s, according the which the 25-year-long period including the five crusades is divided into a completely passive (1095–1147), a transitional (1169–1195) and an active sub-period. Based on the examination, Sweeny's thesis should be modified to some extent. The passive Hungarian attitude during the Second Crusade cannot be exclusively explained with the superficiality of the spread of the Catholic dogma or the weakness of the institutions of the Catholic Church, since the current political conditions have at least of the same importance. The activity during the Third Crusade is, furthermore, was strongly due to the personal relations of Béla III to ecclesiastical chivalric orders, and its traces became visible already around 1170. During the reign of Béla III chivalric culture started becoming widespread, and the idea of the crusader was a very important element of this culture.

Zsolt Hunyadi

AUF DEM WEG INS HEILIGE LAND: DIE ROLLE DES KÖNIGREICHS UNGARN
IM 2. UND 3. KREUZZUG

(Resümee)

Die Studie gibt einen Überblick über die Rolle des Königreichs Ungarn im 2. (1147–1149) und 3. (1187–1192) Kreuzzug. Als Ausgangspunkt diente die von James Ross Sweeny in den 1980er Jahren formulierte These, die die eineinviertel Jahrhunderte, die vom 1–5. Kreuzzug abgedeckt werden, in einen vollkommen passiven (109–1147), eine Übergangszeit (1169–1195) sowie einen aktiven Abschnitt (1217–1218) einteilte. Aufgrund der Untersuchung scheint eine geringfügige Änderung der Sweeny-These notwendig. Die im 2. Kreuzzug zu beobachtende passive ungarische Einstellung ist nicht ausschließlich mit der Oberflächlichkeit der Verbreitung des christlichen Dogmas oder der Schwäche des Institutionensystems der katholischen Kirche zu erklären. Das aktuelle politische Umfeld fällt nämlich mindestens genauso stark ins Gewicht. Die Aktivität im Zusammenhang mit dem 3. Kreuzzug wiederum hängt teilweise mit dem persönlichen

Verhältnis König Béla III. zu den Mönchs-Ritterorden zusammen, und die Spuren dessen waren bereits um das Jahr 1170 zu sehen. Während seine Herrschaft begann sich die Ritterkultur vollständig zu entfalten, und die Idee des Kreuzritters war ein sehr wichtiger Träger dessen.

Zsolt Hunyadi

EN ROUTE VERS LA TERRE SAINTE : LE ROLE DU ROYAUME DE HONGRIE
DANS LA DEUXIEME ET LA TROISIEME CROISADES

(Résumé)

Cette étude examine le rôle du Royaume de Hongrie dans la deuxième (1147–1149) et la troisième (1187–1192) croisades sur la base de la thèse avancée par James Ross Sweeney dans les années 1980 selon laquelle la période des cinq premières croisades est composée d'une phase complètement passive (1095–1147), d'une phase transitoire (1169–1195) et d'une phase active (1217–1218). Selon l'étude, une petite modification doit être apportée à la thèse de Sweeney. L'attitude passive des Hongrois lors de la deuxième croisade ne s'explique pas uniquement par la superficialité de la diffusion du dogme chrétien ou la faiblesse de l'organisation de l'Église catholique, le contexte politique de l'époque a pesé au moins autant que ces deux facteurs. L'activité durant la troisième croisade est en partie liée au rapport personnel de Béla III de Hongrie avec les ordres religieux-militaires, ce qui était déjà manifeste vers 1170. La culture chevaleresque a connu un essor pendant son règne et l'idéal des croisés en faisait partie intégrante.

Жолт Хуньяди

ПО ПУТИ К СВЯТОЙ ЗЕМЛЕ: РОЛЬ ВЕНГЕРСКОГО КОРОЛЕВСТВА
ВО II-ОМ И III-ЕМ КРЕСТОВОМ ПОХОДЕ

(Резюме)

В исследовании рассматривается роль Венгерского королевства во II-ом (1147–1149) и III-ем (1187–1192) крестовом военном походе. В качестве отправной точки служил тезис, сформулированный Джеймсом Россом Свиени в 1980-х годах, который разделил охваченное I–V крестовыми военными походами двадцатипятилетие на полностью пассивный (1095–1147), на переходный период (1169–1195) и на активный этап (1217–1218). На основе исследования представляется необходимым небольшое изменение тезиса Свиени. В ходе/во время II-ого крестового похода пассивный аттитюд венгров объясняется не только исключительно поверхностностью распространения христианской догмы или слабостью институциональной системы католической церкви, потому что актуальная политическая среда по крайней мере имела такой же вес. Активность, испытываемая посредством III-его крестового военного похода, частично связана с личным отношением III. Бела к монашеско-рыцарским орденам, и следы этого стали заметны уже около 1170-ого года. Во время его правления начала формироваться рыцарская культура, и очень важным носителем этого была идея крестоносца.